

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Husitská teologická fakulta

Bakalářská práce

FILOSOFIE VÝCHOVY

PHILOSOPHY OF EDUCATION

Vedoucí práce:

Prof. PhDr. Anna Hogenová, CSc.

Autor práce:

Jan Řezník

Praha 2012

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně, uvedl jsem všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato diplomová práce byla umístěna v Ústřední knihovně UK a používána ke studijním účelům.

V Praze dne 23. června 2012

.....

Jan Řezník

Poděkování

Rád bych poděkoval všem, kteří mi s tvorbou bakalářské práce pomáhali a zvláště pak vedoucí mé bakalářské práce.

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zaměřuje na filosofii výchovy. Autor práce čtenáře seznamuje s moderním chápáním výchovy a s Platónovým pojetím péče o duši. Tato bakalářská práce se skládá ze tří částí. V první části se nachází několik otázek, zabývajících se podstatou výchovy, duše, vědění atd. V druhé části je vyložena ἐπιμέλεια τῆς ψυχῆς. Třetí část pojednává o autorově zkušenosti se školským systémem a univerzitou. Hlavním námětem této práce je porozumění světu a sobě samému, na základě Platónova chápání duše. V práci je popisována Platónova péče o duši na základě díla českého filosofa Jana Patočky. Autor této práce předkládá návrh, jak je možné využít péči o duši ve filosofii výchovy.

Klíčová slova

Ἐπιμέλεια τῆς ψυχῆς, filosofie, výchova, ἀρετή, Platón, Jan Patočka, školství, univerzita, student.

Abstract

This thesis focuses on the topic of philosophy of education. The author of the work demonstrates to the readers connection between modern education and Plato's concept of care of psyche. This treatise consists of three parts. In the first part, we can find a lot of matters inquiring the essence of education, psyche, knowledge etc. The second part is an interpretation of ἐπιμέλεια τῆς ψυχῆς. The third part demonstrates writer's experience with educational system and university. The main motive, of this thesis is the understanding of the world and myself, based on Plato's understanding of the psyche. My treatise describe Plato's care of the psyche the based on teaching a Czech philosopher Jan Patočka. The author of this work submitted an inspiration of a potential use of care about psyche in the philosophy of education.

Key words

Ἐπιμέλεια τῆς ψυχῆς, philosophy, education, ἀρετή, Plato, Jan Patočka, educational system, university, scholar.

Motto

Studenti, nestudujte především pro světskou slávu, pro zisk nebo pro pouhé vědění, neboť pak by se studium zakončilo v neřesti. Avšak studujte pro povznesení své vlastní nebo svých bližních, protože pak bude výsledkem studia láska a svatá moudrost.

Mistr Jan Hus

Obsah

Předmluva	8
Literární rešerše	9
1. Co je to filosofie výchovy?	12
1. 1. Filosofie.....	12
1. 2. Co je láska?	14
1. 3. Co je moudrost?	16
1. 4. Jiná možnost chápání filosofie	16
1. 5. Co je výchova?	17
1. 6. Zkušenost ve výchově	19
1. 7. Proč není možné uchopovat svět jen přírodními vědami?	20
1. 8. Platón a jeho chápání výchovy.	22
1. 9. Co je mýtus?	25
2. Patočka, Platón a péče o duši	27
2. 1. Nečistá a bezmezná sféra	29
2. 2. Výchova jako cesta k pravdě	31
2. 3. Platón a jeho VII. list	34
2. 4. Jan Patočka a jeho poznání směřující k výchově	38
2. 4. 1. <i>Eidos</i>	39
2. 4. 2. <i>Negativní platonismus</i>	40
2. 4. 3. <i>Ideje</i>	41
2. 5. Jan Patočka a vzdělanost.	42
3. Osobní zkušenost se vzděláním a vzděláváním	45
3. 1. Reformy školství	45
3. 2. Filosofie výchovy v moderní škole.....	47
Závěr	48
Seznam použité literatury	49

Předmluva

Je mnoho filosofických motivů, které myslitele zaměstnávají a nutí ho nad nimi přemýšlet po dlouhou dobu. Filosof se často snaží nahlédnout skutečnost ve světle nového poznání, z nové perspektivy, a řečeno Heideggerovskými slovy v novém horizontu. Tato slova můžeme právem pronést o Platónovi. Stejným způsobem můžeme hovořit i o českém filosofovi Janu Patočkovi. Platóna s Patočkou sice od sebe odděluje časový horizont více než dvou tisíc let, ale spojuje je snaha o naplnění svého života v pravdě na základě péče o duši. Tato péče o duši se u obou myslitelů nazývá řecky ἐπιμέλεια τῆς ψυχῆς.

Má práce sice nese název Filosofie výchovy, ale jejím cílem, jak by se čtenář mohl domnívat, není snaha o vytvoření nové didaktiky či snad nějaké odborné příručky, podle které by mohl pedagog učit své žáky. Můj cíl je jiný, budu se snažit předvést čtenáři jinou možnost, jiné pojetí výchovy, než se kterým se běžně setkává. V současné době je cílem výchovy dosáhnout stavu jakéhosi všeobecného vzdělání, avšak toto všeobecné vzdělání je úzce určeno a vymezeno. Vzdělání se nám proměnilo na pouhou konstatovatelnost určitých a předem daných pouček o světě. Pro člověka jakožto živoucí bytost se svými jedinečnými nároky a potřebami v takto uzavřeném a vymezeném prostoru výchovy již není místo. O jedinci, který nepřistoupí na dikci těchto neosobních a konstatovatelných faktů, často hovoříme jako o nevzdělaném nebo alespoň říkáme, že má mezery ve vzdělání. Tak tomu však nebylo vždy. Od antiky až po současnou evropskou filosofickou tradici se táhne otázka po smyslu člověka a věcí, po začlenění se člověka do světa, po spáse jednotlivce, lidstva a světa. Spásou se vždy rozumělo vyvedení z daného a upadlého stavu a nastolení něčeho nového a kvalitativně odlišného od původní situace.

Této snaze o povznesení člověka na základě vzdělání a jeho vyvedení z každodennosti a samozřejmosti odpovídá i volba motto mé práce. Jedná se o

promluvu Mistra Jana Husa jakožto rektora Univerzity Karlovy k budoucím alumnům univerzity. Tato jeho výzva je jedním z mnoha pokusů v dějinách, které se snaží nejen studentům ukázat, jaké jsou motivy a vlastnosti vzdělávání, ale také nasměrovat, k čemu by je vzdělání mělo vést. Aktuálnost této výzvy je platná i po více než šesti stech letech.

Literární rešerše

Kladením otázek po smyslu světa a údivem nad člověkem vzniká ve starém Řecku filosofie. Již od samého počátku je výchova a sebevýchova nedílnou součástí filosofie. Hlavními představiteli vychovávající filosofie v Antice byli Sókrates, Platón a Aristoteles. Sókrates ve své filosofii používá zvláštní druh rozhovoru, kterému se říká dialog. Je to právě on, který svým dotazování vede žáka a probouzí v něm otázky. Platón tento druh filosofování od Sókrata přejímá. Platónovy *dialogy* se vždy vztahují k člověku, zkoumá se v nich: co je dobro a co zlo, co je to spravedlnost a co nespravedlnost, co je krásné a co ošklivé, co je to statečnost a co zbabělost... V *Ústavě* a v *Listech* Platón řeší: co je to stát, co je to vláda nad lidem a kdo je vládce. Také je zde nastíněn vztah mezi dobrou výchovou a dobrou správou polis. V Antice výchova směřovala hlavně k etice, což můžeme vidět u Aristotela, především v *Etice Nikomachově*.

Ve středověké Evropě se výchova uskutečňuje v křesťanském duchu. Hlavním představitelem je Aurelius Augustus. Ve svém díle *Confessiones* sestupuje do hlubin své duše, kde nalézá Boha. U Augustina je nejdůležitější, aby člověk poznal Boha, a jediná cesta, která k němu vede, je láska. Učí, že vědění pro vědění je špatné, a jediné, co je hodné lidského ducha, je právě láska a poznání Boha. Zbytek středověku ovládne scholastika a scholastická metoda. Scholastika vychází

z výchovy duchovenstva v klášterních školách. Její metodou je snaha rozumově odůvodňovat a objasňovat pravdy, kterých bylo dosaženo vírou.

S příchodem renesance a následně moderní doby dochází k novému chápání světa. Mikuláš Koperník ve svém díle *O obězích nebeských sfér* staví do zcela nového světla postavení Země ve vesmíru. Stejným způsobem dává člověku nové místo ve světě René Descartes. Takto činní především v dílech *Rozprava o metodě, jak vést správně rozum a jak hledat pravdu ve vědách* a *Meditace o první filosofii*, v nichž se dokazuje boží existence a nesmrtelnost duše. Tento moment znamenal pro výchovu mnoho, protože staví člověka do jeho jedinečnosti. V tomto osvíceneckém duchu Jean Jacques Rousseau píše výchovný román *Emil, čili O výchově*. Rousseau v tomto románu také čerpá z díla *Myšlenky o výchově*, které napsal britský filosof John Locke.

Immanuel Kant opět staví etiku do popředí lidského usilování. Na základě etiky a mravního jednání se může člověk vychovávat, a jen mravní člověk může rozumět světu. O etice píše v *Základech metafyziky mravů* a *Kritice soudnosti*. V osmnáctém století se výchovou v Německu zabíral Friedrich Wilhelm Christian Karl Ferdinand von Humboldt. Nejvýznamnějším filosofem dvacátého století v Německu je Martin Heidegger. Motivy výchovy a sebevýchovy můžeme nalézt v celém jeho díle, například v *Bytí a čas* a v díle *Básnický bydlí člověk*. Dalším zástupcem fenomenologie je Eugen Fink, který chápe výchovu jako jeden z hlavních předmětů filosofie. Filosofickou pedagogiku můžeme nalézt v jeho dílech: *Oáza štěstí*, *Hra jako symbol světa* a *Bytí, pravda, svět: předběžná otázka k pojmu "fenomén"*.

Pro český národ hraje otázka výchovy a vzdělání důležitou roli. Již Mistr Jan Hus píše *O českém pravopise* a také výchovný, nábožensky orientovaný spis *Dcerka*. Avšak nejznámějším českým pedagogem a teoretikem výchovy je Jan Amos Komenský. Z Komenského rozsáhlého díla jmenujme alespoň nejznámější publikace, které se zabírají výchovou: *Via lucis*, *De rerum humanarum emendatione*

consultatio catholica, *Labyrint světa a ráj srdce* a především *Didaktica magna*. Dílem Komenského se zabývalo mnoho českých i světových odborníků, mezi nimiž byl i Jan Patočka. Sám Patočka píše o výchově, především ve studii *Filosofie výchovy*. Na tuto Patočkovu práci navazuje Radim Palouš publikací *K filosofii výchovy: východiska fundamentální agogiky* a výchovu dále rozvádí v knize *Čas výchovy*. Nejenom Radim Palouš, ale i většina českých filosofů zabývajících se výchovou, čerpali nebo stále ještě čerpají z díla Jana Patočky. Těmito autory jsou: Jaroslava Pešková, Anna Hogenová, Naděžda Pelcová, Věra Jirásková, Jaroslava Schlegelová, Zdeněk Pinc a Zdeněk Kratochvíl.

1. Co je to filosofie výchovy?

V první části své práce pokusím se nahlédnout a vyjasnit základní pojmy, se kterými zde budu pracovat, aby již na začátku byly jasné a neuváděly čtenáře do rozpaků. Ač se jedná o pojmy na první pohled samozřejmé a všeobecně srozumitelné, při hlubším zkoumání zde vyvstane mnoho problémů. Nečekejme však, že při snaze o přesnou definici si vystačíme pouze s encyklopedickým výkladem významu pojmů a uvedením jejich základních a typických znaků, protože jak píše Jan Patočka: *„...filosofie, ani výchova nejsou předměty, které se dají vyložit takovým matematickým postupem.“*¹ Proto výklad bude doplněn o mnou položené skeptické otázky, kterými se pokusím dostat k problému dané věci. Budu se snažit o syntetickou interpretaci za pomoci charakteristického platónsko – sókratovského tázání se po smyslu věcí.

1. 1. Filosofie

Pojem „filosofie“ pochází ze dvou řeckých slov: φιλό, -εῖν a σοφία. V českém překladu to znamená miluji moudrost, to jestli toužím po moudrosti, chci ji dobývat a chci s ní splynout. Jak píše Radim Palouš: *„...toužím po moudrosti, potřebuji ji, avšak není něčím, čím disponuji, co mám, nýbrž tím, za čím kráčím“*.² Z toho vyplývá, že moudrost se nemiluje jakožto lidská vlastnost, ale jde o moudrost samu o sobě. V tomto platónském ohledu jde člověku o moudré jednání, moudré rozhodování, nikoli proto, aby vypadal moudrý, ale aby se jeho jednání přibližovalo k dobru. Často je také chápána filosofie v obecné rovině, a to jako schopnost užívat rozumu. Platón takto širokého významu slova filosofie užívá například v Symposiumu, kde jsou popisovány vlastnosti Eróta: *„... je mocný lovec, jenž stále osnuje nějaké nástrahy,*

---

1 PATOČKA, Jan, *Péče o duši I*, s. 363.

2 PALOUŠ, Radim, *K filosofii výchovy*, s. 8.

žádostivý přemýšlení a vynalézavý, milovný moudrosti po všechen život ...“³. V dialogu Faidros Platón filosofii již blíže specifikuje jako schopnost obhajovat a posuzovat λόγος v jeho vnitřní podstatě. Nejvíce do hloubky však Platón objasňuje tento pojem v Obraně Sókrata. Zde Sókrates hovoří takto: „Má jediná práce jest, že chodím ulicemi a přesvědčuji mladší i starší, aby se ani o tělo, ani o peníze nestarali dříve a tak náruživě, jako o svou duši, aby se stala co nejlepší; a říkám při tom, že dokonalost se nerodí z bohatství, nýbrž z dokonalosti bohatství a všechny hodnoty lidské, soukromé i veřejné.“⁴ Zde Sókrates ukazuje, že průměrný občan polis se stará o co nejsnazší zbohatnutí a svou vlastní slávu, kdežto filosof se stará o působení rozumu a odkrývání pravdy o duši. Základní metodou dosahování pravdy u Platóna i Sókrata je rozhovor s konkrétními jednotlivci. V dialogu dochází k logickému střetávání argumentů mezi řečníky, a když se podaří živý dialog, tak dochází ke střetávání duší. Metoda nepřímého zachycení pravdy je cesta mýtu, toto vyprávění má dogmatický charakter.⁵ V dialogu dochází k zakoušení sebe sama i druhých. Takto pojatá filosofie nedává člověku rozsáhlé vědění, ale je pro něj v životě tím nejdůležitějším, tím co mu dodává smysl. Přehodnocuje hodnoty, zkoumá tradice a dokáže kriticky zhodnocovat dané věci, je to zkouška myšlení a moudrosti. Neustále zkoumá lidské názory, předsudky, víru a přesvědčení, v dialogu hledá jednotu člověka se sebou samým. Proto pak Sókrates shrnuje celou svou filosofii jako péči o duši, neboli: ἐπιμέλεια τῆς ψυχῆς. Toto filosofování se neděje na základě pouhého vnějšího poznání, které se nedotýká podstaty člověka, ale odehrává se v oblasti vnitřní zasaženosti a niternosti člověka.

---

3 PLATÓN, *Symposion*, 203d.

4 PLATÓN, *Obrana Sókrata*, 28e n.

5 O mytickém zobrazení skutečnosti budu podrobněji psát v následující kapitole.

1. 2. Co je láska?

Co je to však láska? „Původní výraz φιλόσοφος pochází prý od Hérakleita.“⁶ Co však znamená u tohoto autora milovat? Znamená to být v souzvuku, vycházet s druhým a sám se sebou. „Filosof je zde starostí o harmonické soubytí s principem veškerenstva“.⁷ Tento souzvuk, toto obrácení se k druhému, či obrácení se k neosobní moudrosti vyjádřil Hérakleitos ve svém verši takto: „Spojení, které se obrací zpátky, tak jako u luku a lry“.⁸ A stejně tak i u Platóna nacházíme nepřímý odkaz na Hérakleita v dialogu *Symposion*, když lékař Eryximachos hovoří takto o lásce: „...jedno, obsahující v sobě různost, je samo se sebou ve shodě, jako harmonie luku a lry“⁹. Jako poslední se v tomto dialogu o lásce (o Erótovi) dostává ke své řeči Sókrates. Hned v úvodu své řeči naráží na problém jak o Erótovi mluvit. Protože zjišťuje, že lásku nelze pojmout jen rozumově a její poznání leží někde mezi věděním a nevěděním. Což vykládá jako správné mínění, které však nelze rozumově vysvětlit, protože Erós není rozumová věc, ale není to ani nevědomost, protože přímo zasahuje jsoucno. Dále je zde Erós líčen jako daimón, avšak spíše než hmotného posla chápu daimóna jako netělesný princip, který spojuje člověka s bohy a lidskou duši s ideou dobra. Platón zde také mytickým způsobem líčí původ samotného Eróta. Zrodil se na oslavě narození bohyně Afrodité, jeho otcem byl Poros – důmysl a jeho matkou Penia – chudoba. Co tím Platón chce říci? Snad to, že láska je na jednu stranu obyčejná, přístupná pro každého, je prostá, jednoduchá a je spojena s nedostatkem po své matce chudobě, ale na druhou stranu po otci důmyslu je vynalézavá, strojící lidem nástrahy, jednou je vítězí, jindy zase poražena, jen proto, aby se vždy se zarputilostí znovu a znovu

---

6 PALOUŠ, Radim: *K filosofii výchovy*, s. 9.

7 Tamtéž, s. 9.

8 KRATOCHVÍL, Zdeněk, <http://fysis.cz/presokratici/22/Bbi.pdf>. B 51.

9 PLATÓN, *Symposion*, 187a.

obrodila v člověku. Lidé však často nevidí celek lásky, jdou jen za jejími jednotlivostmi. Láska je ale: „... *touha mítí trvale dobro*,“¹⁰ která je dána všem lidem.

Jak u Platóna, tak i u Hérakleita, je vidět silný rozpor, který však tvoří harmonii. Právě toto napětí vychází z touhy člověka splynout s něčím božským (něčím co ho přesahuje). V tomto napětí člověka k tomu, co ho přesahuje (co je transcendentní), vzniká filosofie. Nejlépe je to vidět na Platónově vztahování se k dobru. Kdy člověk jakožto konečná bytost, péčí o svou duši dochází k ἀρετή¹¹ a střetává se jeho egoismus, jeho každodenní obstarávání, s něčím vyšším, co ho přesahuje. Jak Platón, tak i Patočka, chápou výraz ἐπιμέλεια τῆς ψυχῆς jakožto věc, kterou nelze zapsat a předat jako faktum druhému. Jak píše Palouš: „... *filosofický život je nepřenosný*,“¹² a proto nestačí jen číst tyto autory a hromadit z nich jen pouhá fakta, ale je třeba provádět jejich reflexi vlastním životem. Toto znamená, že existuje cosi, co je nevyslovitelné, jak píše Platón cosi mezi věděním a nevěděním, a filosof se k tomu vztahuje právě „láskou“, a proto se to nedá nikdy vtěsnat do pojmů. Podle Platóna je to něco, co je tajemné a zahlédnout se to dá nanejvýš v dialogu dvou tážících se osob. V takovémto dialogu se nestřetávají jenom slova jednotlivých aktérů, ale jsou to přímo jejich duše, které pečují o dobro. Duše, která takto filosofuje, je pužena jakousi božskou silou, která v člověku vyvolává nepokoj a údiv. Tento údiv pronikne do všeho jednání člověka. Žádný poznatek, ke kterému se dojde na základě tohoto filosofování, není konečný, je to zpřítomnění péče o duši. Právě v dialogu dochází za pomoci říkání, λέγειν, k péči o duši, ale nejen o duši vlastní, ale i duši ostatních vstupujících do dialogu. Jedná se o sdílení dobra s ostatními na základě harmonie, souzvuku pramenícího z dialogu. V takovémto dialogu není možné vzdát

---

10 Tamtéž, 206a.

11 Slovo ἀρετή se překládá jako ctnost, ale v současné době je ctnost chápána jen v úzkém etickém smyslu slova. Kdežto u Platóna tato ctnost zahrnovala celého člověka, od již zmíněných etických kvalit až po silného člověka a dobrého válečníka. Tímto pojmem se budu zabývat ještě blíže v následujících kapitolách, pro toto místo v textu nám však vystačí tento popis.

12 PALOUŠ, Radim, *K filosofii výchovy*, s. 11.

se autenticity, to jest své péče o duši. Na základě vydání se v dialogu a ukázáním své péče o duši je možné probudit starost o duši i v druhých.

1. 3. Co je moudrost?

Co je to moudrost? Jak se má ve vztahu s láskou? Dokonce mě napadá, jestli láska a moudrost nejsou jen dvojitým pojmenováním téhož. Vždyť na základě tohoto filosofování je moudrost následkem lásky. Důležité je mít na paměti, kam tato láska směřuje. Nejde zde o samotnou lásku nebo moudrost pro moudrost, ale musíme mít na paměti, co je cílem lásky a moudrosti? Je to u Platóna dobro. Sám Platón na otázku kdo je filosof odpovídá: „*Ten, který se rád dívá na pravdu.*“¹³ Platón toto tvrzení rozvíjí myšlenkou, že filosof buzen láskou musí jít k dobru samému a vidět ho samo o sobě. Právě vidění této pravdy o věcech se stává moudrostí. Garantem toho, že jdu za pravdou a nikoli jen za klamem, je duše „*jež se má vždy vzpínati k celému a všemu, jak božskému, tak lidskému.*“¹⁴

Také jsem zde naznačil, že filosofie je praktickou starostí o duši, ale současně i teorií této praxe. Proto se filosofie často překládá jako láska k moudrosti. Je to právě obdiv k této *θεωρία*, která je věděním, poznáváním a vykonáváním tohoto poznání.

1. 4. Jiná možnost chápání filosofie

Proti výše popsanému stojí ještě jiný druh filosofování, který je zapotřebí také zmínit, jelikož jeho pochopení je nezbytné pro další výklad. Člověk se zde přestává starat o to, co má činit a to, co je pro něj dobré. Moudrost zůstává, ale tázání se po dobru vystřídají otázky, které se ptají po podstatném určení toho, co jest a jak je to či ono.

---

13 PLATÓN, *Ústava*, 475e.

14 Tamtéž, 486a.

Z toho vyplývá, že dochází k jakémusi odosobnění a přenesení se ze sféry zaměřené na jedince tážícího se po pravém životním dobru, do sféry teoretického bádání co je jsoučno – co jest. Nejlépe toto rozvržení filosofie charakterizoval Aristoteles v *Metafyzice*, kde hovoří o teoretickém poznání prvotních příčin. Odtud vede cesta k moderním přírodním vědám. Toto vědecké pojetí filosofie bylo formulováno v 19. století jakožto pozitivismus Augustem Comtem a ve 20. století jako strukturalismus. Takto získává věda a filosofie, jakožto pouhá metoda vědy, monopol na veškerý výklad světa. A jakékoli jiné lidské poznávání (například v mýtu, náboženství nebo v umění) označila za nevědecké a odsunula ho do pozadí.

Ovšem ani toto pojetí filosofie není tak samozřejmé, jak by se na první pohled mohlo zdát. Například William James, jenž patřil ke směru, který si říká pragmatismus, v jedné své známé eseji¹⁵ měl potřebu definovat pojem filosofie obecně¹⁶. V této eseji není řečeno nic až tak nového, ale je zajímavé, jak je to řečeno. Je zde vyličen celý evropský zápas metafyziky od Platóna až do dneška. Dochází zde k závěru, že absolutní objektivismus není možný, protože objektivnost poznání nakonec vždycky závisí na nejvyšší míře zobecnitelnosti dílčích poznatků. Šíře poznání, které se dostává člověku, je však mnohem hlubší a pestřejší.

1. 5. Co je výchova?

Zamyslím se nad tím co je výchova, začnu třemi encyklopedickými definicemi. Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost uvádí význam slova výchova takto: „*cílevědomá systematická péče o (zdárný) duševní a tělesný rozvoj (mladého) člověka.*“¹⁷ A nebo francouzská encyklopedie *Le petit Robert* definuje výchovu: „*jako proces který*

---

15 JAMES, William, *Philosophy and its critics*, In, *Some problems of philosophy* s. 4 - 6.

16 Z povahy pragmatismu vyplývá, že nepotřebuje mařit čas definováním abstraktních filosofických pojmů, natož definovat filosofii samotnou.

17 *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, s. 509.

zajišťuje a utváří rozvoj člověka.“¹⁸ Radim Palouš výměr výchovy specifikuje ještě v užším slova smyslu: „*výchova je záměrné a soustavné působení lidského jedince (vychovatele) na druhého jedince (chovance), které vede ke vzniku relativně trvalých změn v chování a prožívání tohoto druhého jedince.*“¹⁹ Všechny tři definice popisují jistý výměr výchovy, ale obávám se, že zde bude podobný problém jako s filosofií, protože ani filosofie a ani výchova nejsou předměty, které se dají vyložit takto slovníkově. Nelze takto učinit proto, že výchova i filosofie jsou spjaty s člověkem vztahem, který nedokáže žádná definice formulovaná na pár řádků vystihnout ve všech jeho ohledech.

Jan Patočka říká, že výchova je kulturní proces, který se odehrává v přírodním rámci. Všichni živočichové podléhají dvěma procesům, a to zrání a učení. Zrání se děje automaticky a bez našeho uvědomění si, kdežto učení je spjato s osobním aktivismem. K učení dochází na základě střetávání se jedince s tradicemi společnosti. Kde se takto děje? Člověk již od nejranějšího věku je tvorem společenským. Nejdříve je vržen do rodinných vztahů, později sem vstupují kamarádi a hra s nimi. Zde dochází k utváření a realizování možností jedince. Také je důležité, v jakém kulturním prostředí je jedinec vychováván, v prostředí s odlišnými kulturními prvky bude jedinec vychován jinak. Patočka tomu říká: „*proces formace neuvědomělý, bezděčný.*“²⁰ K tomuto bezděčnému formování, přichází i formování uvědomělé. Příkladem tohoto uvědomělého formování je třeba rodina a její rodinné vztahy. V přirozené rodině se vyskytují na jedné straně dospělí a na té druhé děti. Dospělí zde vystupují z pozice již zformovaných bytostí, které prošly výchovou, a děti jakožto nezformovaní, které ještě výchovný proces čeká. Toto je základním předpokladem výchovy, že se ve společnosti vyskytují nehotoví lidé, a proto je možné formovat je výchovou. V pospolitě rodině členové těchto různých generací patří k sobě a řeší spolu různé úkoly, při kterých se o sebe starají navzájem. Musí se o

---

18 *Le petit Robert*, s. 541.

19 PALOUŠ, Radim, *Čas výchovy*, s. 53.

20 PATOČKA, Jan, *Péče o duši I*, s. 383.

sebe starat, aby rozvíjeli přirozené vztahy v rodině, a dospělí jedinci jsou zde vázáni povinnostmi postarat se o děti. Z tohoto vidíme, že výchova je zcela přirozeným procesem a žádná lidská společnost bez ní nemůže existovat.

Společnost však není jen rodina. Společnost, ať už v moderním pojetí nebo v platónském chápání polis, je reprezentovaná kulturou. Kulturní společnost definuje Jan Patočka jako takovou: „ ... která má vypracovanou soustavu takových věcí, které životu dodávají smyslu, kvůli kterému se žije, které jsou považovány za skutečnou náplň a vyplnění života ... (soubor toho, proč se žije a co v sobě obsahuje jistou duchovní práci, jistou tvořivou sílu).“²¹ Z toho vyplývá, že je do výchovy zainteresováno více a více lidí. A proto vznikají lidé, kteří se výchově přímo věnují – pedagogové. Plnohodnotným členem společnosti se stává člověk a percepcí kulturních hodnot a ztotožněním se s nimi, tyto kulturní hodnoty jsou mu dodány předchozí výchovou.

1. 6. Zkušenost ve výchově

Zkušenost ve výchově hraje silnou roli. Reformátor francouzského školství Jean-Jacques Rousseau v momentu osobní zkušenosti spatřuje nejdůležitější prvek výchovy. Podle něj se chovanec vychovává sám, na základě svého přirozeného okolí, ve kterém se sám vlastní osobní zkušeností rozvíjí. Tato autentická výchova probíhá na pozadí žitého života. Vychovatel zde zasahuje jen do té míry, když se snaží odstranit rušivé elementy, které by mohly rozptylovat chovance a vadit mu v přirozeném vývoji. Vychovatel jen formuje okolí podle potřeb výchovy, ale do samotného procesu výchovy, která je umožněna chovancovou zkušeností, nijak nezasahuje.

Jak jsme výše viděli, naše zkušenost pojímá věci v našem okolí, hodnotí je a následně o nich provádí soudy. Když takto získáme nějaké zkušenosti, promění to i

---

²¹ PATOČKA, Jan, *Péče o duši I*, s. 384.

naše další prožívání. Samozřejmě jsou zde na jedné straně zkušenosti, které jsou pro nás důležitější a kterými jsme více ovlivněni, a na druhé straně ty méně důležité. Jak také píše Patočka, zkušenost má dvojí platnost v čase: „ ...žiji pro daný okamžik i pro další život.“²² Nikdo se nedokáže vrátit v čase a prožít znovu situace, v celkových ohledech věcí, které v daných okamžicích vyvstaly. Přesto však v nás zůstane vzpomínka (zkušenost) daného okamžiku, kterou jsme si ze situace vyzískali pro sebe.

V předchozích odstavcích jsme viděli, že výchova se nemusí odehrávat jen nutně ve školních lavicích. Také jsme viděli, že se výchova dá provádět pasivním přístupem vychovatele. Může se odehrávat samovolně, bez jakéhokoli kritického zamýšlení jedince nad skutečností, kterou je vlastně vzděláván. Samozřejmě výchova se dá provádět zcela opačným způsobem, kdy cíleně vychovatel působí na chovance. Smyslem dobré výchovy není však vychovávaného zformovat podle otrockého systému, ale nechat ho svobodného, podněcovat v něm jeho vlastní možnosti a ukazovat mu, v jakých perspektivách se může realizovat. Můžeme člověka formovat tak, aby se realizovalo to, co je mu skutečně vlastní, a aby mohl být tím, kým opravdu je.

1. 7. Proč není možné uchopovat svět jen přírodními vědami?

Pochopení následujícího odstavce je zásadní pro porozumění podstatě výchovy. Novověká filosofie reprezentovaná Reném Descartesem, který ve II. meditaci²³ hovoří o poznávání ze subjektu a říká, že je důležité vycházet ze subjektu, tudíž z osobní zkušenosti, osobního prožívání, z „já“. Toto uvažování bylo dále prohlubováno, především Immanuelem Kantem, který vidí v subjektu (v já) obsaženy všechny podmínky světa, jak je poznáváme – jak je myslíme a jak je prožíváme. Na tomto

---

²² PATOČKA, Jan, *Péče o duši I*, s. 387.

²³ DESCARTES, René, *Meditace o první filosofii*, s. 27 – 35.

principu funguje matematika, zde konstruujeme ideální vědu bez zapojení jakýchkoli smyslů, jen sami ze sebe, z rozumu. Nestavíme zde na smyslovém poznání v přírodě, ale rozum je nám samotným zdrojem poznání přírody. Teprve na základě tohoto je možné pojímat přírodu, jako soubor přírodních zákonů. Proto může být i člověk chápán jen jako souhrn nazíratelných a konstatovatelných přírodovědeckých pouček.

Britští empiristé John Locke a David Hume jsou v opozici vůči apriorní zkušenosti, říkají: „*It is an established opinion among some men that there are in the understanding certain innate principles...*“²⁴ (U některých lidí je zavedený názor, že jsou v chápání jisté vrozené principy...) Tento postoj ke zkušenosti považuje Locke za mylný a sám říká: „*All ideas come from sensation or reflection. Let us then suppose the mind to be, as we say white paper, void of all characters, without any ideas.*“²⁵ (Všechny myšlenky pocházejí ze smyslového vjemu nebo reflexe. Pojďme tedy předpokládat, že je mysl, jak se říká bílý papír, postrádající všechny znaky, bez myšlenek.) Toto tvrzení determinuje celou Lockovu filosofii, protože zde je řečeno, že člověku stačí v jeho poznávání světa a získávání zkušeností o něm jen jeho vlastní dovednosti. Podobně uvažuje i Hume, když nám ukazuje na příkladu: „*Adam could not have inferred from the fluidity of water that it would suffocate him...*“²⁶ (Adam, nemohl odvodit z tekoucí vody, že se v ní může utopit...), že je zapotřebí osobní zkušenosti s danou skutečností, aby bylo možné vytvořit si jakýkoli názor.

A však je zde něco více, než jen tato pouze konstatovatelná a nazíratelná zkušenost. Jan Patočka píše: „*Duch je soubor podmínek našeho chápání skutečnosti, soubor podmínek, které jsou obsaženy v aktu, v činnosti našeho chápání*“²⁷. Dále toto Patočka rozvíjí tím, že vykládá to, co je obsaženo v tomto aktu našeho chápání. Jak říká, nejsou to jen abstraktní pojmy a zásady, jako třeba prostor a čas, ale v duchu jsou obsaženy všechna nejzákladnější pojetí, která nám umožňují vidět celek světa. Důležitou roli

---

24 LOCKE, John, *An essay concerning human understanding*, s. 8.

25 LOCKE, John, *An essay concerning human understanding*, s. 51.

26 HUME, David, *An enquiry concerning human understanding*, s. 15

27 PATOČKA, Jan, *Péče o duši I*, s. 401.

zde hraje zkušenost. Zkušenosti se u nás usazují již od raného dětství, mění se a prohlubují, přiřazují se k sobě ve veliký celek světa.

Svět je však něčím víc, než jen mým pouhým konstatováním. Činnost ducha podle Patočky však spočívá v tom, že nám zpřítomňuje věci, a teprve on tvoří skutečnost a nejvlastnější zkušenost – sebepoznání.

1. 8. Platón a jeho chápání výchovy.

Platónův koncept výchovy je nejlépe popsán v Ústavě. Nejznámější výklad o podstatě výchovy podává Platón v Knize šesté a Knize sedmé v takzvaných podobenstvích O slunci, O úsečce a především O jeskyni. O těchto podobenstvích již bylo napsáno mnoho, nebudu se proto snažit je nově interpretovat. Pokusím se však v nich najít jednotící prvky, který jsou podstatou Platónovy péče o duši a jeho výchovy.

Výchova chápána Platónem je něco posvátného, něco co přesahuje člověka ve své každodennosti. Není to nic, co by uschopňovalo člověka pro jeho každodenní jednání a obstarávání. Je něčím povznášejícím, z připoutanosti k obstarávání obvyklého denního životaběhu. Pro platónskou výchovu neboli paideu je charakteristické právě toto neustálé, vědomé překračování toho, co se nám v každodenním poznání jeví jako samozřejmé. Toto posvátné vytržení by se mělo odehrávat ve škole, kde by měl být student zbaven neustálého zaneprázdnění obstaráváním věcí profánních. Výchova v tomto pojetí není chápána jako prohlubování zdatnosti poznávání světa v její všednodennosti, toto zpodobňuje Platón v jeskynním mýtu jako dívání se připoutaných otroků na hru stínů, která se rozehrává jim před očima na stěně. Jak se však člověk dostává z tohoto poznávání světa na základě každodennosti? V jeskyni nedojde poznání podstaty stínů, když bude jen prohlubovat mínění o nich. Právého poznání je zde možné dosáhnout na

základě absolutního obrácení se člověka od toho, co jest běžnou situační předurčeností lidského chování. Tento mytický obraz nám říká, že výchova není vyvozena z potřeb běžné lidské praxe. Právě tyto běžné potřeby a obstarávání jsou pouta, která připoutávají lidské otroky v mýtu pouze ke hře stínů, aniž by sami věděli, že jsou připoutáni. Výchova v člověku probouzí to, že je odpoután od zahlcenosti každodenností. Jedná se o vystoupení ze situace, ve které jsme zakotveni v našem každodenním životě. Motiv jeskyně musíme číst jakožto alegorický (mytický) obraz skutečnosti. Protože člověk se nachází právě jenom v jeskyni všedních dnů. Člověk se nikdy nemůže zcela vymanit z procesu obstarávání a nikdy se nezbaví každodennosti, ale člověk, který prošel touto výchovou, může tu upoutanost pojmenovat a zařadit na správné místo v životě. V jeskynním mýtu se správné umístění člověka do světa uskutečňuje na základě pohybu nahoru a dolů. Je to však jen další platónská obrazová mystifikace, protože samotný člověk fyzicky nikam nejde a jít někam ven ani nemůže. Proto se musí jednat o jakýsi vnitřní pohyb, jenž je vystižen, jak Platón často zmiňuje, na bráně delfské věštírny slovy: „γνῶθι σεαυτόν.“²⁸

Jan Patočka se smyslem tohoto podobenství blíže zaobírá v Kacířských eseích k filosofii dějin. Upozorňuje zde na takzvaný pohyb přijímání nebo pohyb reprodukce. Jedná se o neuvědomělý život ve všednosti, který je udržován zvenčí. Motiv jeskyně je obrazem bezpečného místa, kde je světlo a teplo, lidem se dostává jídla a také zábavy při hádání tvarů stínů. Člověk je zde zdánlivě zajištěn každodenní všedností, nic mu nehrozí a nevyžaduje se od něho nic více, než jeho naučené rutinní počínání. Tento omezený všední život je oddělený od světa, zvyklostmi, úmluvami a samozřejmostí pout. Vězně v okovech nenapadne se ptát, jestli je to normální být spoután, proč musí mít pouta a jestli existuje nějaký život bez nich. Stejná situace nastává, když vězni spolu soutěží při hádání tvarů stínů, které se před nimi objevují.

---

28 Poznej sám sebe.

Nikdo netuší, na co se vlastně dívá, jak je možné, že vůbec obrazy vidí, natož aby si v této hře uvědomoval smysl života.

Oproti tomu je tu uvědomělý život, který se snaží o pohyb překročení tohoto stávajícího stavu. Člověku, který se snaží o překročení této strnulosti, se najednou začnou objevovat nové horizonty a možnosti myšlení. Začne být nezávislý na omezujících hranicích, které zakládají všednost. Vrcholem tohoto pohybu překročení je život v pravdě.

Také v tomto mýtu je zajímavá role vychovatele. Protože zde není žádného vychovatele, který by působil zvenčí. Kdo jedná jako vychovatel, je v celém mýtu zahaleno tajemstvím, nikde není nic řečeno o vychovateli jako člověku. Ačkoli na konci mýtu je zmíněn návrat člověka zpět do jeskyně, nikde není explicitně řečeno, že tento člověk se má stát vychovatelem lidí, jež jsou ještě připoutáni v okovech nevěděni v jeskyni. Sice se zde naskytá možnost interpretace, že z chovance skrz výchovu se stává vychovaný, a tím se taktéž vychovaný stává i vychovatelem. Toto však nikde není přímo řečeno. To znamená, že tu není vychovatel v moderním slova smyslu, který by podle jistých naučených pouček a systémů formoval svého žáka. Vychovatel se svého žáka snaží pouze uvádět do stavu vlastního aktivismu a je pouze pomocníkem k jeho vlastnímu obratu. Proto ani žák není formován zvenčí, nevrství se na něm pouze konstatovatelné vědomosti, návyky a dovednosti. Nejde zde jen o částečné změnění některých dovedností nebo návyků vychovávaného, ale v této výchově jde o proměnu a obrácení celého člověka. Proto je jedním z témat filosofie i výchova. Protože ve filosofii dochází k porozumění sobě samému a pomáhá rozumět i světu kolem nás. K tomuto porozumění dochází na základě vytržení se ze všednosti, prohlédnutí a následnému vidění naší každodennosti. Tím dochází k odhalování zakrytostí, které jsou chápány v našem běžném životě jako samozřejmosti. Smyslem zde popisované výchovy je ukázat člověku jiné perspektivy uvažování a myšlení. Právě tento moment je určujícím i pro mýtus o jeskyni, jedná se zde o přerušení pout vězňů, kterými jsou vězni svazování, a ukázání jim nových

možností v jiných perspektivách pohledu na svět. Výchova je však namáhavá a bolestivá. Tyto obtíže nepůsobí vychovatel, ale vychází ze samotné podstaty výchovy, její nezajištěnosti a svobody.

Není také náhodou, že si Platón vybíral jako své žáky mladé lidi, a ani v současné době a společnosti není náhodou, že většina výchovy je zaměřena na děti a dospívající. Protože právě děti a dospívající bývají většinou nejméně zasaženi každodenním shonem, obstaráváním potřeb běžného života a jeho všedností.

1. 9. Co je mýtus?

V předchozí kapitole jsem se zabíral Platónovým mýtem o jeskyni, ale jedná se o mýtus? Jaký má smysl a čím je mýtus charakteristický? Na tyto otázky se pokusím odpovědět v následujících odstavcích.

Mýtus je opět napětím, tudíž něčím středním, mezi čistě racionálním, pojmovým myšlením světa a emocionálním rozumění světu. I zde se jedná o vystižení pro Platóna tak charakteristické polohy „mezi“. Jedná se zde o napětí a rozpor mezi fikcí a realitou. Myšlenky jsou zde čtenáři nebo posluchači předkládány formou obrazů, alegorií nebo podobenství. V těchto obrazech se jedná o napětí mezi běžnými věcmi, se kterými se člověk běžně setkává, a věcmi zvláštními, se kterými se člověk běžně v životě nesetká. Nejedná se jen o pouhou iluzi nebo fikci, protože v mýtu je snaha zachytit celek světa, smysl života, který není jen vjemově daný, ale je spjatý se samou podstatou člověka. V současném logickém myšlení otázka předchází odpověď. V mýtu však platí že: *„...otázka nemůže vyvstat, protože odpověď je zde již dříve, než je otázku možno formulovat.“*²⁹ Také samotná výstavbová struktura mýtu je odlišná. Smysl se zde neodvívá od přesně definovaných pojmů, ale spíše naopak od obrazů, které začínají napětím, dále pokračují řešením, stupňováním napětí a směřují

---

29 PATOČKA, Jan, *Péče o duši III*, s. 434.

k jeho řešení, vyvrcholení. Nikdy však mýtus neprozrazuje vše a je možná rozvíjet ho v mnoha možnostech, a to proto, že ani o samotných věcech nevíme vždy úplně vše. Proto rozum nemůže vystihnout celek a smysl věcí, a je zapotřebí k poznání věci přiblížit se duchovním zřením. Důležitá je zde také fatalita osudu, který zcela ovládá člověka a vede ho životem.

Nyní přejdeme k položené otázce, zdali podobenství o jeskyni je mýtus. Člověk je zde puzen jakousi silou, ať už vlastní aktivitou, nebo nějakou osudovostí. Je zde nastíněna možnost jak porozumět zvláštní formou světa. Samozřejmě i tento mýtus má své iluze, jako i jiné formy rozumění světu, ale jsou zde i danosti, které mají svoji originalitu, své jedinečné přístupy k tomu, co v něm člověk nalézá. Samozřejmě mýtem nelze objevit zákony v přírodě, podle kterých moderní fyzika na základě matematických struktur vykládá svět. Mýtus se však snaží o něco více, než jen vyložit svět z matematické struktury, snaží se dostat k tomu, co je posvátné a jak je toto posvátné spjato s člověkem. Jak říká Patočka: „...mýtus není forma poznání, nýbrž bytí člověka v poměru k němu samému, forma bytí, k němuž ovšem náleží jasnost osobě i o všem ostatním, co jest.“³⁰ Právě tyto atributy naplňuje Platónovo podobenství o jeskyni, a proto o něm můžeme hovořit jako o mýtu.

---

30 PATOČKA, Jan, *Péče o duši III*, s. 438.

2. Patočka, Platón a péče o duši

V následující kapitole se budu zamýšlet nad problémem ψυχή³¹ u Platóna a Jana Patočky. Jak již víme, vše co se u Platóna děje, odehrává se na základě dialektického rozporu. Vždy je tu dualismus v tom, že člověk uskutečňuje svůj život na základě toho, čím je ve své podstatě (bytnosti), nebo realizuje svůj život pouze navenek ve své slabé a úpadkové formě. Stejně tak to Platón ukazuje na příkladu fungování lidských orgánů, například oko je plně fungujícím orgánem, který dokáže rozpoznávat podstaty věcí, nebo je defektním orgánem a tudíž nefunkčním. Lidský život však funguje v této dualitě, člověk o ní ví, vztahuje se k ní a je za ní zodpovědný. Dokáže rozpoznat, co je správným fungováním a co už defektním. Základem dobrého žití života nebo správného fungování orgánů je již zmiňovaná ἀρετή, která je jedním z projevů duše. Problém s přesnou definicí ἀρετή spočívá v tom, že nepopisuje pouze lidské ctnosti a pravosti, kterými jsou například statečnost, zbožnost, ukázněnost, proto třeba nemůžeme říci, že voják, který bojoval statečně v bitvě má automaticky ἀρετή. Protože ἀρετή je zapotřebí myslet v celku, nikoli jen v jejích jednotlivých projevech. Je to pravost, pravdivost, která je ideální a nedá se myslet ani žít bez jejích ostatních komponentů. Jak jsme výše viděli, tato jediná pravost (správné fungování) stojí vždy proti nepravosti (špatnému fungování), mnohosti a slabosti.

Jakou hraje roli tato pravost v lidském životě? Jaký smysl má v lidském životě a co je smyslem samotného života? Na tyto otázky odpovídají Patočka s Platónem takto: „Nejdůležitější naše záležitost, πῶς βιωτέον,³² má smysl jen tehdy, pakliže podstatné v nás, bytí v naší bytnosti, je k ní vázáno; toto bytostné jádro v nás je však ψυχή.“³³ A právě život v pravdě, kdy duše směřuje za pravostí a naplňuje ji, může být autentickým životem, proto je tu filosofie, která řeší otázku jak žít. Nejdůležitějším pro filosofii je

---

31 Duše.

32 Jak máme žít.

33 PATOČKA, Jan, *Péče o duši II*, s. 59.

zaměření se na ψυχή a tázání se po πῶς βιωτεον. Nemá být toto zaměření a tázání i smyslem výchovy, kdy u člověka dochází na základě vědění k porozumění a rozjasnění světa kolem něj a která také jistým způsobem určuje život člověka a způsob bytí člověka? Platón o tomto počínání píše v Obraně Sókratově takto: „ ... a ty se nestydíš starat se o peníze, abys jich měl co nejvíce, i o pověst a čest, avšak o rozum a pravdu a o duši, aby byla co nejlepší, o to se nestaráš ani nepečuješ?“³⁴ Platón zde ústy Sókrata ještě předkládá výměr toho, co učí: „ ... přemlouvám mladé i staré z vás, aby se ani o tělo ani o peníze nestarali spíše a tak horlivě jako o duši, aby byla co nejlepší a hlásám: Nevzniká z peněz ctnost, nýbrž z ctnosti vznikají peníze i všechny ostatní pro lidi dobré věci, i v soukromí i v obci.“³⁵ A stejně tak činí i Jan Patočka, když chápe filosofii jakožto bytostnou otázku jak dobře žít, která je determinována jako: ἐπιμέλεια τῆς ψυχῆς.

Zapotřebí je také uvědomit si, že platónský dualismus, mezi čistým – ideálním a nečistým – pouhým odleskem, se odehrává právě i v duši. Dochází zde ke střetávání pravého a ryzího (jak již víme, toto můžeme považovat za platónskou ἀρετή) a nečistého, nepravého a špatného (jež Platón označuje jako κακία). Právě střetávání těchto dvou protiv determinuje nás samotné a celý náš život. Každá volba mezi těmito protivami nám umožňuje být moudřejšími, schopnějšími, a dává nám i nahlédnout dalších čistých pravd, anebo při negativních rozhodnutích nám neumožňuje vidět nic čistého, nic pravdivého, a už vůbec nám nedává možnost realizovat ctnostný život. O tomto mluví Platón například ve Faidru, kde vypráví podobenství o voze, který je tažen dvěma koňmi. Každý z nás je zde líčen jako vozataj, který se snaží ukočírovat oba koně. Jeden z koní zde představuje krásno a vše co charakterizuje slovo ἀρετή, druhý však je jeho naprostým opakem, ztělesňuje ošklivost a lze ho vystihnout slovem κακία. Celé spřežení směřuje na své pouti ke slunci, jež zde představuje nejvyšší ideu, ideu dobra. Čím více se však přibližuje ke slunci, tím více je vůz strháván zpět k zemi koněm, který zde představuje ošklivost.

---

34 PLATÓN, *Obrana Sókrata*, 29e.

35 PLATÓN, *Obrana Sókrata*, 30b.

Stejný proces se odehrává i v duši, kdy na jedné straně je snaha o dosažení ctností, ale na té druhé je proces, jímž je člověk opětovně strháván vášněmi k ošklivosti.

Jaké jsou však podmínky osvobození se od ošklivosti a co nám to umožňuje? Je to právě aktivní činnost *ψυχή*, kdy právě její činností je možné dosáhnout sféry ryzího, čistého a pravého. To co je čisté, má vždy svojí míru, je ohraničené, a má jednotu. V nečistých věcech převažuje bezmeznost a neomezenost. Je to právě jednotu, která dominuje nad mnohostí, a mnohost je vždy podřízena jednotě. Z této jednoty a čistoty je jedině možné jakékoli vědění. Jan Patočka o tomto říká: „*Tím, že se objevuje nebo zapadá sféra čistého, vzniká však také pro ψυχή samu teprve možnost, stát se skutečně jednou, sjednotit se, zbavit se konfuze, disharmonie a rozporu, nebo do nich zapadnout.*“³⁶ Tento moment je důležitý jak pro Platóna, tak i pro Patočku, jedná se tu o proces sebesjednocení, být v souladu sám se sebou, z čehož i vyplývá harmonie mezi teorií a praxí, mezi myšlením a jednáním. Toto sebeutváření *ψυχή* je možné jen na základě filosofování. Zde také můžeme vidět, že filosofii je zapotřebí chápat jako výkon, který se vykonává, je to pohyb duše v každém jednotlivci. Proto nelze filosofii chápat jako uzavřený systém pouček a axiomů, ale jako subjektivní proces, který je podmíněn myšlením. Co znamená pohyb duše a v jakém smyslu je ho třeba chápat? Jak jsme si již výše ukázali, jedná se o dialektický pohyb mezi dvěma protikladnými stavy a v ideálním případě zde dochází ke sjednocení a vytváření jednoty svých názorů. Tento pohyb vychází z duše samotné, závisí na ní a určuje ji.

2. 1. Nečistá a bezmezná sféra

Platón o této sféře hovoří jako o viditelné. Musíme si však uvědomit, že u Platóna se nejedná o proces, který je pojímán očima a jako vzruch je veden do nervové soustavy. Vidění však musíme chápat jako prožitek. Protože jak říká Jan Patočka: „*Vidíme-li*

---

³⁶ PATOČKA, Jan, *Péče o duši II*, s. 61.

*něco, prožíváme jistým způsobem nejen viděné, ale i tělesný akt vidění, víme, že je spoluúčastno naše tělo.*³⁷ Avšak také dodává, že v myšlení je tomu odlišně: „*Naše myšlenky se před námi rozvíjejí, aniž bychom jakýmkoli způsobem věděli a uvědomovali si, že je zde něco takového jako mozkové procesy.*“³⁸ Z tohoto Platón vychází. Vše co je viditelné – bezmezné a neurčité, spadá do oblasti tělesné. Všechny věci v našem okolí, které lze uchopit smysly, popisujeme na základě jejich připodobnění k ideálnímu stavu věci. Samotné věci však nejsou tím ideálem, ale jen jeho odstínem. Například když popisujeme tvary věcí, přirovnáváme je ke geometrickým obrazcům, ale samozřejmě popisovaná věc není tímto myšleným geometrickým obrazcem, na jehož základě se popis odehrává. Z toho vyplývá, že když duše postupuje v součinnosti s tělem a působí jeho prostřednictvím, pak se dotýká pouze věcí jakožto odstínů a nikoli samotných idejí. Zde je vidět protiklad pohybů v duši, které lze také charakterizovat jako pohyb mezi tělesným a netělesným. Když se duše zaměří pouze na uskutečňování tělesných potřeb, i myšlení se promění na pouhé mínění, které již není schopné uzřít nic čistého. Tento motiv, při kterém se duše může pohybovat dvěma způsoby, bývá hlavním motivem Platónových dialogů. Například když se Platón baví s Faidrem o lásce v dialogu Faidros. Nejdříve Platón vylíčí lásku z pohledu pouze tělesného, jakožto o ní hovořil i Lysias. V tomto výkladu však nespočine, přímo naopak ho zavrhne, a dále vykládá Faidrovi o lásce, která není založena na tělesných prožitcích. Ještě lépe je toto téma zpracováno v dialogu Faidon, kde je hlavním Platónovým motivem právě duše. V tomto dialogu rozmlouvá Sókrates se svými přáteli o smrti a o nesmrtelnosti duše. Sókrates čeká ve vězení na svou smrt, ale je bez obvyklého strachu z ní, jaký by měl běžný smrtelník. Což vychází právě z pojetí duše samotné, protože smrt je jen odloučením od tělesnosti. Proto lze pochopit Sókratův výměr filosofie jakožto proces směřování ke smrti. Zde však je ještě jeden problém s chápáním těla jako takového.

---

37 PATOČKA, Jan, *Péče o duši II*, s. 62.

38 Tamtéž.

2. 2. Výchova jako cesta k pravdě

Výchova by měla směřovat k pravdě, neboli výchova je cesta k autentickému životu. Poznatky, které člověk nabude, nemají věčný nebo přesně definovatelného vědecký charakter, ale jedná se spíše o možnosti jiného vidění nebo možná spíše jiného zakoušení světa, které není předem dáno zvykem. Toto jiné vidění světa se však podle Platóna musí uskutečňovat v reálném světě. Vzdělání dosažené touto výchovou odkrývá možnosti vidění světa v jiných souvislostech, z jiných perspektiv a v jiných horizontech. Toto nazírání umožňuje člověku vidět svět pestřejší a bohatší, než jen jako omezený a spoutaný systémy. Na cestě k pravdě je důležitý moment svobody, který není libovůlí, ale odpovědností. Nikoli však ve smyslu odpovědnosti nějakým příkazům, rozkazům, či zákazům, ale ve smyslu odpovědnosti vnitřní, která se vztahuje k podstatě pravdy samotné.

Když zde hovoříme o autentickém životě, není pochyb, že tento život má být dobrý a ctnostný. Na tomto místě bych podrobněji rozebral význam slov „ἀρετή” a „ἀγαθόν”.

Ἀρετή, jak jsme si již výše ukázali, není pouze jakýmsi etickým nebo morálním principem. Zahrnuje v sobě celek člověka, ale také jeho jednotlivé schopnosti a dovednosti. Jedná se o schopnost člověka dobře se osvědčit v životě. Význam tohoto slova souvisí také se spravedlností, jak o tom píše Platón na začátku VI. knihy Ústavy. Ukazuje se v střetávání se s protivníky a v boji, jak fyzickém, tak duševním. Nahlédnout se dá při pochopení krásy jako něčeho, co je jevové a přitom bytostné, jak o tom píše Platón v dialogu Symposion nebo v dialogu Faidros. Je zde zapotřebí vidět ἀρετή jakožto prostředek směřující k dobru, jehož součástí je i etika.

Pro antiku je také důležitý moment naučitelnosti se ἀρετή. Opět se nejedná pouze o nabytí jednotlivých poznatků, to je podle Platóna pouhé mnohovědění. Pro moudrého člověka je naučení se poznatků a dovedností pouhou, avšak

nezbytnou, cestou k něčemu vyššímu, co zde nazýváme ἀρετή, které je možné dosáhnouti jen v celistvosti člověka a při jeho osvědčování se v životě. V Platónově filosofii je ἀρετή také vždy ve vztahu k ideji dobra.

Co je to tedy „τὸ ἀγαθόν“ neboli idea dobra? O samotné problematice tohoto pojmu hovoří Zdeněk Kratochvíl takto: „*Tento tradiční problém Platónových výkladů je z části i problémem jazykovým (proto také Sókrates způsobuje v dialogích s různými znalci a schopnými lidmi tolik nedorozumění). Řečtina zná minimálně od homérských časů vedle adjektiva καλός – krásný i abstraktní substantivum τὸ καλόν – krása, ale k adjektivu ἀγαθός – dobrý žádné tradiční abstraktní substantivum nemá. Novinkou konce pátého století př. n. l. je vytvoření takového substantiva - τὸ ἀγαθόν – symetricky k τὸ καλόν (jedním z možných tvůrců tohoto pojmu je přímo Sókrates)*“³⁹. Cílem Platónovy výchovy je idea dobra. Neodkazuje tím jenom k etice, ale odkazuje ještě na něco trochu jiného. Jedná se o zacílení na dobrý život. Toto tvrzení nám odpověď na vyřčenou otázku komplikuje. Vidíme, že se nejedná jen o dílčí dobra, která se projevují v mravním jednání člověka.

Platón tuto ideu dobra popisuje v VI. knize Ústavy, když hovoří o takzvaném podobenství o slunci⁴⁰. Hovoří zde o své „největší nauce“, a to o nauce o ideji dobra. Popisuje, co vše je zapotřebí, aby člověk mohl vidět věci ve svém okolí. Člověk k vidění předmětů potřebuje dobře fungující oči a předměty na které se dívá. A však je tu ještě jedna věc, které je zapotřebí k vidění, a tou je světlo. Zdrojem světla je slunce. Zdrojem toho světla, které nám umožňuje pozorovat předměty. Slunce je však i zdrojem tepla, které nám umožňuje život o sobě, naše bytí. Takže vidění věcí se děje ze stejné příčiny, z jaké je možný náš život.

Jak dále říká sám Platón: „*Takovým způsobem tedy pozoruj i jevy duševní...*“⁴¹ Stejně tak k poznání předmětů je zapotřebí nejen mysli a poznávaného předmětu,

---

39 KRATOCHVÍL, Zdeněk, <http://www.fysis.cz/filosoficz/texty/krato/vychova.pdf> , s. 50.

40 Srov. PLATÓN, *Ústava*, 505 – 509d.

41 PLATÓN, *Ústava*, 508d.

ale i něco dalšího, co rozjasňuje poznávanou věc, a tím jsou ideje, a zvláště ideje dobra. To znamená, že myšlení a bytí mají stejný původ. Zde Platón navazuje na Parmenida, který říká: „...myslet a být je totéž...“⁴² a ještě dále to rozvádí, že obojí je odvozeno od ideje dobra. Proto i u Platóna celá filosofie výchovy by měla směřovat k tomu, aby mysl, rozum směřoval k tomu, co ho zakládá.

Tento moment Platón rozvíjí i v takzvaném podobenství o jeskyni⁴³. Zde ještě poukazuje na jednu skutečnost. Jak jsme si výše ukázali, slunce je zdrojem světla, tepla, poznání a života. Avšak ono samo o sobě je také zvláštním způsobem vidět. Na jednu stranu je nejlépe viditelné, protože je samo zdrojem světla, na druhou stranu však přímý pohled do slunce působí bolest a oslepuje. Toto se stává problémem celé evropské filosofie a metafyziky. Jak je možné vidět „slunce“ – ideu dobra, bytí? Platón dále hovoří o ideji dobra: *„Rci tedy, že i předměty poznání mají od dobra nejen to, že jsou poznávány, nýbrž že se jim od něho dostává i bytí a jsoucnosti, ačkoli dobro není jsoucnost, nýbrž vyniká ještě nad jsoucnost důstojností a mocí.“*⁴⁴ Zde Platón říká, že ideje dobra není jen tak ledajakou idejí, ale že má mezi idejemi výsostné postavení, protože dobro není stejné jako jsoucnost a nedá se ani přímo myslet, jak si ukážeme v příští kapitole. Také se však nesmíme domnívat, že by byla ideje dobra něčím „zásvětním“, ale je zdrojem všeho bytí a myslitelného poznání jsoucnosti.

O tomto zvláštním postavení ideje dobra píše Jan Patočka ve svém díle *Negativní platonismus*. Nelze nijak pozitivně odpovědět na otázku: Co je to ideje dobra? Stejně tak tomu je i při uskutečňování takto pochopené filosofické výchovy. Není tu dána žádná přesná osnova k tomu, jak má být žák správně veden k ideji dobra. Právě tento moment je důležitý k pochopení takto koncipované výchovy. Protože takto chápáná výchova se nevztahuje k znalosti něčeho přesně definovaného, co by se dalo naučit nazpaměť formou pouhých

---

42 KRATOCHVÍL, Zdeněk, <http://fysis.cz/presokratici/parmenides/28bbi.pdf>, B3.

43 PLATÓN, *Ústava*, 514 – 519.

44 PLATÓN, *Ústava*, 509b.

pouček a konstatováním faktů. Jedná se spíše o orientaci člověka ke smyslu všech věcí a k jeho otevřenosti a naladování se ke světu.

Tento Platónův motiv světla později přebírá křesťanství, jedná se o takzvanou „teorii iluminace“, kterou rozpracovává například svatý Augustin nebo v pozdější době scholastický teolog a filosof svatý Bonaventura.

2. 3. Platón a jeho VII. list

V této kapitole se budu zabývat platónovým VII. listem a jeho vlivem na noetiku a následně výchovu člověka. Dlouhou dobu panovala nedůvěra k Platónově autorství těchto Listů. Tato nedůvěra pramenila ze skutečnosti, že se v hellénské době podobné dopisy, někdy i opatřené slavným jménem, psaly jako cvičné řeči studentů v rétorických školách. Avšak filologické rozbory z 20. století uznaly Platónovo autorství. Jak píše sám František Novotný v předmluvě k Listům: *„Listy neobsahují nic, co by nebylo možno přičísti Platónovi, a že se naopak shodují s pozdními spisy Platónovými v takových věcech, jaké by jistě byly ušly padělatelově pozornosti.“*⁴⁵ Stejně tak i my budeme pokládat Listy za autentické dílo Platóna. Listy jsou v Platónově díle také unikátní tím, že v nich Platón hovoří přímo a nikoli skrz prostředníka v dialogu Sókrata. V následujícím pojednání se budu blíže zabírat částí VII. listu ohraničenou fragmenty 341 až 345. Dle mého soudu jsou tato místa v textu nejvíce určující pro Platónovu noetiku, ale také ho představují jako člověka, který filosofii nechápal jako souhrn pouček a pravidel, ale jako specifický druh samotného života.

Nyní přejdeme k samotnému výkladu vybrané části VII. listu. Platón hned v prvním odstavci hovoří o problematice sdělitelnosti nejvyššího poznání druhému člověku. Sám o tom říká: *„Ode mne jistě o tom není žádného spisu a také*

---

45 NOVOTNÝ, František, *Předmluva*, in: PLATÓN, *Listy*, s. 6.

*nikdy nebude; neboť to nijak nelze povědět jako jiné nauky, nýbrž z hojného soubytí a soužití oddaného té věci najednou...*⁴⁶ Zde Platón neříká, že by nikdy nic nenapsal, ale má na mysli to, že jeho nauka o nejvyšším poznání se nedá ukotvit do textu, protože není pojmem, nýbrž něčím životným. Proto ani při pokusu zachycení podstaty nejvyššího jsoucna – ideje dobra, Platón nemůže zcela použít svojí dialektiku jakožto přímý nástroj zachycení pravdy na základě logického střetávání argumentů. Proto se snaží čtenáře seznámit s podstatou ideje dobra na základě nepřímého zachycení pravdy, které se odehrává v mytickém vyprávění a spíše než uzavřené pojmy předkládá čtenáři otevřené pojmy. A však i takovéto vyprávění má své dogmatické pravdy. Také je zde řečeno, že jediným způsobem jak se lze k ideji dobra dostat je naplňovat jí vlastním životem. Jedině na základě etického života je možné realizovat smysl ideje dobra.

Dále Platón hovoří o tom, jak v člověku vzniká poznání. Opět o tom podává čtenáři svědectví v přirovnání: *„... jako plamen vznícený od vylétlé jiskry, vznikne to v duši a pak se již samo živí.“*⁴⁷ Zde Platón říká, že cesta k poznání je namáhavá a složitá, ale když myslitel tuto cestu absolvuje, vzniká poznání naráz a následně žije samo ze sebe. Také Platón zde říká, že poznání vznikne v duši, ale duše v sobě ideje nevyvolává, protože ty existují samy o sobě. Je však zapotřebí vlastního aktivismu – filosofie, a potom se nám ideje začnou vyjevovat. Avšak, jak uvidíme později, k poznání idejí se nedostaneme v tomto smyslovém světě, protože epistémé se nacházejí někde jinde, než ve smyslovém světě. Samotné lidské poznání, jak píše Platón, vzniká v duši. Duše je u Platóna součástí světa a má zvláštní postavení mezi jsoucný. Duše má však jiné bytí než materiální jsoucna, je imateriální, nepodléhá vznikání a zanikání,⁴⁸ a proto může být nesmrtelná. Takto chápaná duše je zcela v protikladu proti novověkému pojetí subjektu. Subjekt v novověku nesmí být ve světě, protože on sám konstituuje svět. Platón zde také

---

46 PLATÓN, *Listy* 341c.

47 PLATÓN, *Listy* 341d.

48 U Martina Heideggera je to temporalita.

svým příkladem ukazuje, jaký má být učitel. Učitel nepředkládá svým žákům již uzavřená fakta, ale je tím, kdo žákům ukazuje cestu vedoucí k poznání ideje dobra. Tuto cestu jim také ukazuje svým životem, který by měl sloužit žákům jako vzor správné péče o duši a směřovat k ideji dobra.

Dále Platón v tomto svém listě pokračuje výčtem jednotlivých složek poznání. Ty pak řadí vzestupně. Nejdříve Platón prisuzuje každému jsoucnu tři vlastnosti, které musí každé jsoucnu mít. Tyto tři atributy jsou: jméno, výměr a obraz. Abychom mohli předmět poznávat, potřebujeme ještě náš rozum, který vytváří pojmy. Znalosti těchto pojmů říkáme vědění. Ke jsoucnu podle Platóna náleží ještě jedna pozitivní vlastnost, a tou je poznatelnost jsoucnu sama o sobě: „... to, co lze opravdu poznati a co jest opravdové jsoucnu.“⁴⁹

Nyní se podívejme na jednotlivé složky poznání podrobněji. Prvním stupněm poznání jsoucnu je jméno. „Jeho jméno jest právě to, co jsme nyní vyslovili.“⁵⁰ Jméno je jazykový útvar. K poznávání jsoucnu zde dochází na základě jazykových operací, které operují se slovy. Avšak toto poznání na základě jazyka, jakožto komunikačního prostředku je relativní, protože se může měnit.

Druhým stupněm poznání jsoucnu je jeho výměr. K tomu Platón dodává: „...výměr se skládá ze jmen a výroků.“⁵¹ Výměrem se rozumí definice jsoucnu. Výměr nám definuje obecné vlastnosti jsoucnu. Platón říká, že například výměr kruhu je vždy stejná vzdálenost od jeho obvodu ke středu.

Třetí stupeň poznání jsoucnu je jeho obraz. Jedná se o smyslové zachycení toho, co je nesmyslově ideální. Je to zpředmětněný obraz ideje, který však nemusí být.

Dostáváme se ke čtvrtému stupni poznání, ve kterém již není obsaženo smyslové poznání jsoucnu, ale poznání je obsaženo v duši. Platón tento stav duše označuje jako vědění, a jak sám říká: „Čtvrté pak jest vědění a rozumové poznání i

---

49 PLATÓN, *Listy* 342b.

50 Tamtéž.

51 Tamtéž.

*pravdivé mínění o těchto věcech.*⁵² Toto vědění je již element, který obsahuje poznání samotné věci, stojí výše než jednotlivá dílčí poznání, jako byly jméno, obraz a výměr. Tato stupňovitost poznání má univerzální charakter. Je zde také vidět, že poznání musí začít v tomto světě a projít výše vyjmenovanými stupni. Avšak i toto poznání musíme odlišit od věci samé, které je však velmi blízké, a také od předchozích tří úrovní poznání výše popsaných. Toto rozumové poznání je umožněno na základě poznávacích procesů v duši, které vytvářejí pojmy.

Pátým stupněm poznání je věc sama. Platón říká, že pokud člověk nepochopí předchozí čtyři stupně poznání, nikdy nemůže pochopit ten pátý. Samotný výklad tohoto pátého stupně je pro Platóna velmi obtížný, jak o tom píše: „*Ovšem u těchto jsoucna objasňují tyto věci pro nedostatečnost slov neméně jakost každého jednotlivého jsoucna nežli jeho podstatu; z té příčiny se žádný rozumný člověk nikdy neodvážá ukládati do slov své rozumové nálezy, a to do slov nezměnitelných, jak je tomu při písmu.*“⁵³ Tímto Platón přiznává, že je jeho výklad nedokonalý. Tato nedokonalost spočívá v nemožnosti aplikace a provedení dialogu na tento pátý stupeň poznání. Ve druhé části tohoto citátu je řečeno, že písmo jakožto neživý útvar nedokáže zcela vystihnout a obsáhnout něco, co bylo živé. S písmem je také problém v tom, že je možné ho mnoha způsoby interpretovat a stává se na rozdíl od dialogu nejednoznačným. Proto podle Platóna je filosofie nezachytitelná písmem, ale je možné jí naplňovat pouze životem samým. Právě takto pochopené filosofii jde o nejvyšší stupeň poznání pravdy.

Jak jsme výše viděli, poznání začíná ve smyslech, ale k jeho dovršení dochází v idejích. Poznání idejí předchází pojmové poznání na základě myšlení, avšak ideje nejsou pojmy. Nejvyšší poznání je intuitivní, ale je uzavřené a je možné jej zahlédnout v náhledu. Musíme si uvědomit, že u Platóna nejsou ideje jen pro to, aby byly samoučelně poznávány, ale jsou především obsaženy

---

52 PLATÓN, *Listy* 342c.

53 PLATÓN, *Listy* 342e.

v etickém jednání. Z toho vyplývá, že teoretické poznání slouží k praktickému jednání.

Při poznávání a chápání světa hraje velmi důležitou roli správná výchova. Důležité ve výchově je nezaměřit se jen a pouze na první tři složky poznání a ty potom pokládat za vědění, ale je zapotřebí směřovat k idejím skrz myšlení. Sám Platón o tom říká: „*A tu pokud jde o věci, při kterých špatnou výchovou nejsme zvyklí hledati pravdu a kde stačí podati některý z pouhých obrazů, tam netržíme posměchu jedni od druhých tázáni od těch, kteří se táží...*“⁵⁴ Pod touto špatnou výchovou si můžeme představit výchovu sofistickou.

2. 4. Jan Patočka a jeho poznání směřující k výchově

Stejně jako Platónovo dílo, tak i dílo Jana Patočky staví na pevných gnoseologických základech, které směřují k ontologii. Pro Jana Patočku a jeho noetiku bylo určující setkání s Edmundem Husserlem a jeho fenomenologií. Sám Patočka tento koncept přejímá, a následně svým specifickým způsobem rozvíjí, jak dále uvidíme při rozboru Negativního platonismu. Abychom mohli pochopit Patočkovu myšlení, musíme nejdříve znát alespoň základy a základní problémy Husserlovy fenomenologie.

Husserl svou koncepci fenomenologie vytváří v době, kdy základem všech věd se stává pozitivismus. Positivismus je filosofický směr, který se zaměřuje na pouhý strohý popis faktů a problémů na základě empirie, a snaží se vyloučit z filosofie spekulaci. Tento pozitivistický přístup se začal aplikovat i na vědy, které si kladou za cíl pečovat o duši: například psychologie, filosofie, etc. Zde však pozitivismus nacházel své hranice, protože nebyl schopný dostatečně popsat duchovní výkony člověka. V této situaci se Husserl snaží vytvořit novou filosofii,

---

⁵⁴ PLATÓN, *Listy* 343c.

kteřá by se stala univerzál ní vědou a neredukovala všechno faktické na fyzikáln ě kvantifikovatelné výkazy. Při konstituování této nové vědy se snaží opřít o procesy našeho vědomí, které uchopují poznávané předměty, nikoli o samotný popis reálných předmětů. Nespekuluje o tom, jaké jsou tyto předměty, ale snaží se vystihnout jak se člověku a jeho poznávacím schopnostem jeví. Z toho vyplývá, že Husserl chápe předměty jako jevy neboli fenomény. Aby se člověk dostal k fenoménu dané věci, je zapotřebí provést „transcendentáln ě“ obrat do poznávacích schopností duše. K tomu je potřeba „fenomenologická redukce“, která vyžaduje odvrhnutí všech nepodložených soudů o světě – „uzávorkovat se“. Jedná se o intuitivní popis duše. Husserl se domnívá, že právě tyto intuitivní procesy v duši nás dovedou k věcem samým mnohem lépe, než jejich pouhý objektivistický popis⁵⁵. Toto intuitivní poznání je možné na základě vztahu – intence k jevu samotnému. Tato intence je vymezena rámcem, který nám však určí jev sám, a nikoli naše ego.

2. 4. 1. Eidos

Zmíněná intence nás drží v ohledu dané věci, která není konstruktem naší představivosti, ale je podstatou samotné věci. Toto zření podstat nazývá Husserl eidos. Zde můžeme vidět další vztah Husserlovy filosofie k Platónovi. Eidos jsme našli uvnitř naší duše, ale není to nic relativního, co by podléhalo naší libovůli, protože je to něco, co nás přesahuje.

Na tomto místě však vidí Patočka i jiní Husserlovi žáci problém. Jak je možné obsáhnout smysl věcí samých jen na základě variace jednotlivých fenoménů? Zde Husserl nepřekračuje evropskou filosofickou tradici a říká, že každá věc musí mít v sobě obsaženo něco, co je obecné – univerzál ní. To by znamenalo, že faktická jednotlivá věc je pod eidos podřazena. Husserl se na jednu stranu zbavuje empirické danosti jsoucna, protože ta se nám ukazuje neúplně, a snaží se ve své fenomenologii tuto neúplnost překonat. Hledá nějakou apodiktickou pravdu, která by vždy a za

---

55 Srov. viz. výše – kapitola: Výchova jako cesta k pravdě.

každých okolností platila. Tím se však dopouští jedné věci, a to že jsoucno zbavuje jeho výlučnosti a jedinečnosti - jsoucno umrtvuje a odstraňuje jeho jedinečnost, kterou se nám dává poznat. „Patočka soudí, že jsoucno musí zůstat v platnosti jako empirické, jako skutečnost, kterou nezbyvá než konstatovat“⁵⁶. Uchopí-li se jsoucno tak jako to, co se nám dává poznat, musíme předpokládat, že tu není nic jiného, než jen právě tento holý fakt, který dává bytí tomuto jsoucnu.

Toto chápe Patočka a především Martin Heidegger u Husserla jako esencialismus, a vidí v Husserlově redukci snahu vytěsnit reálnou existenci jsoucna. Jan Patočka říká, že každá věc, která je myšlena, nesmí být omezena pouze na předmět myšlení. Věc musí zůstat ve své reálné danosti, která však pro lidské myšlení není zcela uchopitelná. Pro vědomí je důležité pochopit, že tu nejdřív musí být obsah, který působí na myšlení a tak vzniká vědomí. Paradoxem je, že právě neuchopitelnost jsoucna v jeho celistvosti znovu a znovu umožňuje myslet jeho fungování.

2. 4. 2. Negativní platonismus

Jan Patočka v padesátých letech dvacátého století píše pozoruhodné dílo, které nazývá Negativní platonismus. Již samotný název „negativní“ vytyčuje směr, jakým se jeho filosofie bude ubírat. Každé lidské myšlení a vědomí je založeno na zkušenosti negace. Tato negace se uskutečňuje na základě neustálého popírání našeho nabytého poznání o daném předmětu. Právě tato negace je však podmínkou uchopování předmětných faktů a samotnou nezbytností toho, aby se předmětnost mohla vyjevit.

V Negativním platonismu rozlišuje Jan Patočka dvojí zkušenost. První je zkušenost empirická. Ta nám popisuje jsoucno na základě jeho předmětného popisu, avšak tento popis je neúplný a jednostranný, ale přece jenom vypovídá o originálním existujícím předmětu. Obsah této zkušenosti je pozitivní. Avšak je tu současně další

---

⁵⁶ BLECHA, Ivan. *Jan Patočka*, s. 125.

zkušenost – zkušenost vědomí, která pracuje s nabytými empirickými daty a říká nám, že tato data jsou neuspokojivá a neúplná. Z toho nám vyplyne, že smyslově zachycená skutečnost není vším a není ani tím nejpodstatnějším. Tento stav nazývá Jan Patočka jako zkušenost svobody neboli zkušenost transcendence⁵⁷. Právě zkušenost svobody je tím negativním, nemá žádný kladný obsah, nemá nic, k čemu by se mohla vztahovat jako ke konečnému. Její obsah není nic předmětného. Zkušenost svobody však vystihuje celek a vyznačuje se přímo žitím tohoto celku.

2. 4. 3. Ideje

Tento celek se snažila vystihnout celá evropská tradice již od Platóna. Patočka si všímá v Negativním platonismu především jedné vlastnosti ideje. Vykládá ideji jakožto prostředek, který člověku umožňuje zakoušet svět a ukazuje mu dílčí jsoucna. *“Oošemže Idea, jak ji vylíčil Platón, obsahuje dvojí stránku: je nepochybně absolutním předmětem, je Tvarem o sobě; ale základněji než to, co je viděno, než vid a tvar, je tím, co dává vidět, spatřovat⁵⁸”*. Idea není pouhým absolutním zpředmětněním skutečnosti. Samozřejmě vždycky se budou vytvářet obecné ideje o jednotlivinách. Ideu samotnou však nelze chápat jako souhrn jednotlivých jsoucen.

Propojení reálného světa s idejí se odehrává na základě chórismu. Staří Řekové chápali chórismos jako oddělenost bez druhého předmětu. Jedná se o mezeru, která neodděluje dva prvky spojené ve vztahu. *„Chórismos je oddělení, rozlišení o sobě, oddělení absolutní, samo pro sebe⁵⁹”*. Pochopení chórismu vyplývá ze zkušenosti svobody. Na základě zkušenosti svobody – distanci proti jsoucím věcem, smyslu nezávislého na empirickém a sensuálním, je možné přiblížit se k ideji. Je to právě takto chápána idea, která zachraňuje člověka před poznáváním pouhých konečných, předmětných jednotlivin.

---

⁵⁷ PATOČKA, Jan. *Negativní Platonismus*. s. 43.

⁵⁸ Tamtéž. s. 55

⁵⁹ Tamtéž. s. 54.

Stejnou cestou by se měla ubírat i filosofie výchovy. Měla by vést jednotlivého studenta k zakoušení a žití zkušenosti svobody a všeho ostatního co s tím souvisí. Takto pojatá výchova zachovává člověka v jeho celistvosti a jedinečnosti, ale také na druhou stranu člověku ukazuje, že zde existuje něco vyššího, co ho přesahuje, ale s čím je neodmyslitelně spjata jeho existence. Takto pojatá filosofie výchovy, nedokáže udělat z výchovy pouhý vědecký systém, který se omezuje na metodu. Stejně tak jako Patočkův Negativní platonismus, takto chápaná výchova dává člověku možnost svobodného filosofování. Povznáší člověka v jeho neustálém boji o cosi vyššího než je pouhá danost, přírodnost a tradičnost. Zachraňuje ho v zápase o něco hlubokého, věčné a nadčasové oproti povrchnímu a relativnímu. Takto výchovou proměněný člověk spatřuje nazíráním něco nového, to, co z člověka dělá bytost, která utváří a mění sebe i své okolí, to, co činí člověka člověkem.

2. 5. Jan Patočka a vzdělanost.

Jan Patočka o vzdělání a vzdělanosti hovoří především ve svých přednáškách, které se konaly od poloviny 60. let dvacátého století. Souhrnně tyto přednášky byly vydány ve spise Filosofie výchovy, o kterém již byla řeč výše. Na tomto místě, bych rád čtenáře seznámil s jiným dílem, které Jan Patočka vydává na konci 30. let dvacátého století. Tento spis Patočka publikuje pod názvem Česká vzdělanost v Evropě.

Důležité k pochopení tohoto spisu je uvědomit si dobu, kdy vznikl. Vychází v roce 1939, několik měsíců po Mnichovské dohodě a v době, kdy německá vojska obsazovala zbytek Československa a kdy byl 15. března 1939 vyhlášen Protektorát Čechy a Morava. V těchto dobách těžkých pro český národ působí Česká vzdělanost v Evropě jako spis útěšný, který odkazuje a dává upamatovat se na velká díla České inteligence, a především poukazuje na Masarykův specifický humanismus. Také je to

spis, který apeluje na mravnost člověka a zejména české inteligence. „Málo co zdá se mi tak naléhavé, jako přivést ne lid, ale českou inteligenci zpět k pokoře a skromnosti a pokusit se vůbec připomenout jí, že existuje fakt svědomí“⁶⁰. Patočka jde však mnohem více do hloubky, a neomezuje se na pouhý výčet významných českých osobností. V dějinných událostech, které v té době prožívá, vidí konec jedné epochy. Svět, který do té doby byl světem evropské kultury, skončil. Svět, ve kterém platily jisté normy, jistá východiska a jisté hodnoty, naráz přestal existovat. Tento konsensus v Evropě pramenil a rostl z osvícenství. Racionální výchova se zdála být adekvátním a dostatečným prostředkem k naplňování lidské podstaty. Touto podstatou člověka bylo přesvědčení, že člověk na tomto světě má být především mravní bytostí a tím naplňovat svoje lidství. Své lidství, tuto mravní zralost člověk uskutečňuje propojením své osobní svobody a odpovědnosti. Ve společnosti byl tento ideál naplňován v demokratickém státním zřízení, na základě společenství sobě rovných občanů, kteří byli svobodní. Svou možností svobody přejímali ale i odpovědnost za zbytek společnosti. Jedním z představitelů této lidské slušnosti byl Masaryk.

Česká vzdělanost v Evropě nepopisuje jen českou inteligenci zasazenou do evropského kontextu. Jan Patočka se v této studii snaží nalézt to, co dělá Evropu Evropou. Hledá její kořeny a podstaty, z kterých pramení. Smysl Evropy nalézá v její vzdělanosti, a říká: „Evropská vzdělanost má tři osy, které jí dávají směr. Jsou to antika, křesťanství a osvícenství“⁶¹. Patočka chápe vzdělanost jako základní pilíř, na kterém stojí celá evropská kultura. Když hovoří o pojmu „vzdělanost“, vykládá ho jako pohyb. Vzdělanost je pohyb, který znamená zrání jedince i společnosti. Odkazuje ke kultuře, ale je to i pohyb, který kultivuje jednotlivce a jeho existenci, a tím ho začleňuje do společnosti. Sám Patočka si však uvědomuje, že vzdělanost může být čistě formální záležitostí. Může se jednat o pouhou obeznámenost s určitými kulturními obsahy dané společnosti. Často je vzdělání pojímáno jako humanitní,

---

60 PATOČKA, Jan. *Česká vzdělanost v Evropě*. s. 38.

61 PATOČKA, Jan. *Česká vzdělanost v Evropě*. s. 5.

přírodovědné, právnické etc. Avšak hlubším smyslem vzdělanosti je něco jiného. Patočka tento hlubší smysl popisuje jako filosofický – ukazuje, že je to schopnost umět rozpoznat a reflektovat v jednotlivých dílech a dějinných událostech hluboký smysl lidského bytí. Člověk, který pochopí tento smysl vzdělání, je lidskou bytostí opravdu vzdělanou. Jeho opakem je člověk špatně vzdělaný a člověk nevzdělaný. Člověk špatně vzdělaný do sebe přijal velké množství faktických informací, ale již je nedokáže propojit mezi sebou a nechápe jejich smysl ani význam. Nevzdělaný člověk přebývá v každodennosti, žije svůj život ze dne na den, je zcela zabřednut do koloběhu každodenního obstarávání. Nevzdělaný či špatně vzdělaný člověk svým jednáním degraduje lidství na pouhou úroveň přežívání, i když velmi často dosahuje velké míry spotřeby a konzumu. Avšak smysl lidskosti spočívá ve vzdělání, které přesahuje pouhé přežívání a obstarávání, a umožňuje člověku jeho růst k mravní dokonalosti a zdatnosti.

3. Osobní zkušenost se vzděláním a vzděláváním

Valná většina výchovy v životě člověka, se odehrává ve školních lavicích a školském prostředí. Na těchto místech své práce bych rád vyšel z osobní zkušenosti s českým vzdělávacím systémem. Před sedmnácti lety jsem se začlenil do výchovného procesu školního vzdělávání, když jsem byl zapsán a následně jsem nastoupil do mateřské školy. Po jejím absolvování jsem nastoupil na základní školu, následně na gymnázium, a nyní studuji na vysoké škole. Každý vzdělávací stupeň je svým způsobem specifický, i jeho nároky jsou jedinečné. S odstupem času se některé požadavky na člověka v jednotlivých úsecích školního vzdělávání jeví jako úsměvné a někdy až neadekvátní stupni školy, na které se vyžadovaly. Obecně lze také říci, že na základní a střední škole je člověk obětí různých didaktik a školských systémů, kdežto na vysoké škole již má jiný vhled, který člověku umožňuje samostatné myšlení a prodlévání nad jednotlivými tématy.

3. 1. Reformy školství

V současné době je tendence všechno reformovat. Staré a léty ověřené postupy se nahrazují novými a moderními. Často se tyto reformy rychle střídají a nahrazují se novými a novými, často si i protiřečí. Těmto reformám se neubrání ani sféra školství. V souvislosti se školskými reformami se často hovoří o procesu vzdělávání, který je chápán jako proces technologický a který je zapotřebí optimalizovat.

Většina těchto reform jde proti smyslu a podstatě vzdělání. Vyžaduje okamžitou efektivnost nabytých poznatků a jejich účinnost a účelovost. Člověk je determinován na pouhou pracovní sílu, která své vzdělání chápe jako prostředek k uplatnění se na trhu práce. Také ve školství dochází na přílišnou objektivizaci světa a jeho redukci na pouhá konstatovatelná fakta. Takováto objektivizace světa omezuje pravdu jen na jednu jedinou platnou, a znemožňuje jakoukoli pluralitu a pestrost

názorů a zkušeností. Redukuje pohled na svět na pouhý soubor jednoznačných daností, a příroda je chápána jako materie sloužící potřebám člověka.

Cílem reforem školství, má-li být jejich obsahem výchova člověka, však musí být snaha ukázat podstatu lidství každého člověka v jeho jedinečnosti a nezaměnitelnosti. Musí ukazovat nesamozřejmost světa, otvírat a prohlubovat zodpovědnou kritičnost a autenticitu jedince.

V moderním školství je také velmi rozšířena jedna polopravda. Tou je mínění, že student by se neměl nic učit nazpaměť, ale místo toho by měl mít schopnost vhledu do problému a měl by umět požadované informace si dohledat. V praktické výuce s tímto tvrzením však nastává mnoho problémů. Největší problém je v tom, že samotná lidská bytost je do značné míry určena pamětí. Samotný proces myšlení je možný jen na základě paměti. Právě nedostatek informací v paměti vede k tomu, že nejsme schopni myslet jiné možnosti věcí a událostí, a jsme odkázáni jen na víru, že dané události a věci jsou takové jak nám tvrdí autorita. Problematická je i schopnost vhledu, skrz který si toho student nemusí tolik pamatovat, protože si potřebné informace má umět dohledat. Jenomže tento vhled je možný jen na základě myšlení, a tudíž i operací s pamětí. Toto se projevuje v praxi takovým způsobem, že mnoho toho, co je studentům předkládáno jako vhled, se stejně žáci musí učit nazpaměť. Jako příklad můžeme třeba uvést fyziku, která je pro mnoho žáků velkým paměťovým cvičením. Při snaze pochopit přírodní zákony nejde ani tak o pochopení, čím tyto zákony jsou, ale jde spíš o to, čím jsou definovány. Ještě horší situace je v humanitních vědách. Často jsou humanitní předměty prezentovány odtrženě od studentovy reálné zkušenosti. Například filosofie je na většině středních škol učena s velkým důrazem na to, co je napsáno v učebnici, a nikoli s ohledem na samotné studentovo myšlení a jeho tázání se. Student také často pochopí, že s vědomostmi nabytými prostřednictvím jeho myšlením – vhledem, není tak úspěšný, jako s neosobními vědomostmi získanými učením se nazpaměť. Avšak tento způsob výuky má i své kladné stránky. Talentovaného studenta vyprovokuje k vlastní osobní

činnosti a snaze vypořádat se s ním a překonat ho. Méně talentovaného studenta v lepším případě tento vzdělávací systém znudí, v horším případě ho povede k přesvědčení, že například filosofii zcela pochopil po pouhém přečtení učebnice.

3. 2. Filosofie výchovy v moderní škole

V současné době, kdy dochází k úpadku českého školství, mnozí ministři školství, kteří se střídají ve svých funkcích takřka každý rok, se snaží tento úpadek mírnit reformami. Na školách se zavádí více přírodovědných a technických oborů a také je často aplikována mylná představa, že úroveň vzdělanosti se zvýší častějším a hlubším testováním žáků. Toto však vede k tomu, že student je tímto technickým výcvikem proměněn v lidský počítač.

Osobně vidím jedinou možnost pro evropské školství a zachování nebo dokonce zvýšení jeho kvality v humanitním vzdělání. Avšak mám na mysli poctivé humanitní vzdělání, o které se zasazovali Jan Ámos Komenský nebo v moderní době Jan Patočka. Jedná se o humanitní vzdělání, které ale není všehochuť ve smyslu od každého předmětu něco. Je to vzdělání, které odkazuje studenta na celek vědění. Snaží se mu ukázat perspektivy skutečného a autentického života. Nejedná se pouze o výuku dějepisu, literatury, filosofie etc., ale základem humanitního vzdělání by mělo být přivést člověka k jeho mravní zralosti. Výuka humanitních předmětů by měla být využita k tomu, aby student uzřel etos lidství, mohl se vyznat ve světě, a mohl pochopit smysl své vlastní jedinečné existence.

Závěr

Ve své práci jsem se snažil čtenáři ukázat, že výchova není jen didaktikou a souhrnem naučitelných faktů. Snažil jsem se předvést výchovu a sebevýchovu v několika perspektivách a východiscích. Především jsem se však zaměřil na východiska Platóna a Jana Patočky. Samozřejmě si uvědomuji, že tato práce zabývající se filosofií výchovy je spíše uvedením do dané problematiky. Věřím, že se mi podařilo na předchozích stránkách seznámit čtenáře s podstatou filosofie výchovy a péče o duši, a také nastínit čtenáři aktuálnost nutnosti zabývat se těmito problémy v současné přetechnizované společnosti. Z práce vyplývá, že filosofie výchovy není souhrnem obecných tezí z didaktiky, a že péče o duši je něco více než jen poučky moderní psychologie.

Také jsem se snažil čtenáři ukázat, že filosofie výchovy není jen pouhou jednou specializovanou filosofií, zabývající se výukou, ale něčím hlubším, co se dotýká lidské podstaty a vede k lidství samotnému. Jak o tom hovoří Radim Palouš: „Filosofie výchovy je především filosofií, a to jejím bytostným určením“⁶². Jejím základem je, jak jsme si ukázali, vytržení člověka z danosti. Vytržení z různých navyklých zaběhlostí, zproblematizování dříve bezproblémového a k probuzení otázky tam, kde dříve panovala předem daná odpověď. Toto jsem se snažil ukázat na Platónově příkladu údivu a následném vyvedení člověka z jeho každodennosti. U Jana Patočky je možné sledovat podobné motivy jako u Platóna. Filosofie je pro něho také vystoupením člověka z jeho běžné zabydlenosti a navyklé normálnosti, na základě prolomení se člověka k něčemu vyššímu, co ho přesahuje. Tento přesah je umožněn jistými procesy uvnitř člověka samotného, a díky němu se člověk sám získává a rozšiřuje si svůj život. Toto vyvádění a utváření jednotlivce se odehrává na základě bytostné výchovy, která člověka vytahuje od zabředlosti v jednotlivinách k celku a smyslu jeho vlastní existence.

---

62 PALOUŠ, Radim, *Slovo úvodem*, in: PATOČKA, Jan, *Filosofie výchovy*, s. 5.

Seznam použité literatury

Primární literatura:

ARISTOTELÉS. *Metafyzika*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Petr Rezek, 2003. s. 579. ISBN 80-86027-19-8.

PALOUŠ, Radim. *K filosofii výchovy: východiska fundamentální agogiky*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. s. 119. ISBN 80-04-25390-3.

PALOUŠ, Radim. *Čas výchovy*, 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 237, ISBN 80-04-25415-2.

PATOČKA, Jan. *Péče o duši I*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1996. s. 505. ISBN 80-86005-24-0.

PATOČKA, Jan. *Péče o duši II*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1999. s. 398. ISBN 80-86005-91-7.

PATOČKA, Jan. *Péče o duši III*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2002. s. 842. ISBN 80-7298-054-8.

PATOČKA, Jan. *Česká vzdělanost v Evropě*. Praha: Václav Petr, 1939. s. 38.

PATOČKA, Jan. *Filosofie výchovy*. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy: Studia paedagogica, 1997. č. 18. s. 1-65. ISSN 0862-4461.

PATOČKA, Jan. *Negativní platonismus*. 3. opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2007. s. 72. ISBN 978-80-7298-273-8.

PLATÓN. *Ústava*. 4. opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2005. s. 428. ISBN 80-7298-142-0.

PLATÓN. *Faidros*. 4. opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1993. s. 88. ISBN 80-85241-33-1.

PLATÓN. *Faidón*. 4. opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2000. s. 105. ISBN 80-86005-26-7.

PLATÓN. *Symposion*. 4. opr. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2000. s. 80. ISBN 80-86005-89-5.

PLATÓN. *Listy*. 1. vyd. Praha: Česká akademie věd a umění, 1928. s. 89.

PLATÓN. *Euthyfrón, Obrana Sókrata, Kritón*. 3. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1994. s. 104. ISBN 80-85241-37-4.

Sekundární literatura:

BLECHA, Ivan. *Jan Patočka*. 1. vyd. Olomouc: Votobia, 1997. s. 244. ISBN 80-7198-287-3.

DESCARTES, René. *Meditace o první filosofii*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2003. s. 535. ISBN 80-7298-084-X.

DUBSKÝ, Ivan. *Filosof Jan Patočka*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1991. s. 67. ISBN 80-85-241-06-4.

FINK, Eugen. *Bytí, pravda, svět. Předběžná otázka k pojmu „fenomén“*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1996. s. 141.

HEIDEGGER, Martin. *Básnický bydlí člověk*. 2. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2006. s. 203. ISBN 80-7298-165-X.

HOGENOVÁ, Anna. *Areté základ olympijské filozofie*. Praha: Karolinum, 2001. s. 164. ISBN 80-246-0046-3.

HUME, David. *An enquiry concerning human understanding*. 1. vyd. Oxford: Oxford University Press, 1999. s. 296. ISBN 0-19-875248-2.

HUS, Jan. M. *Jan Hus jako universitní rektor a profesor*. Praha: Jan Laichter, 1948. s. 132.

HUSSERL, Edmund. *Karteziánské meditace*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1968. s. 214.

JAMES, William. *Some problems of philosophy: A beginning of an introduction to philosophy*. Nebraska: University of Nebraska press, 1996. s. 178. ISBN 0-8032-7587-0.

JIRÁSKOVÁ, Věra, a kol. *Základy společenských věd: pro učitele učitelů – studenty pedagogických fakult, učitele středních škol a jejich žáky*. 1. vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. s. 851. ISBN 80-86432-66-1.

KOHÁK, Erazim. *Jan Patočka: philosophy and selected writings*. Chicago: University of Chicago press, 1989. s. 386. ISBN 0-226-45002-3.

- LOCKE, John. *An essay concerning human understanding*. London. 1836.
- PATOČKA, Jan. *Nejstarší řecká filosofie. Přednášky z antické filosofie*. Praha: Vyšehrad, 1996. s. 360. ISBN 80-7021-195-4.
- PATOČKA, Jan. Platón. *Přednášky z antické filosofie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. s. 379. ISBN 80-04-25609-0.
- PINC, Zdeněk. *Fragmenty k filosofii výchovy: eseje a promluvy z let 1992-1998*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1999. s. 149. ISBN 80-7298-004-1.
- ROBERT, Paul. *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. (Le petit Robert)*. 12e éd.. Paris: Robert, 1973. s. 1969.
- Kol. autorů. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 2000. s. 648. ISBN 80-200-0493-9.

Elektronické zdroje:

- KRATOCHVÍL, Zdeněk. <http://www.fysis.cz/presokratici/22/Bbi.pdf> (aktualizováno 21. 7. 2011).
- KRATOCHVÍL, Zdeněk. <http://www.fysis.cz/filosoficz/texty/krato/vychova.pdf> (aktualizováno 6. 6. 1995).